

Strand 3: Lluís Domènech i Montaner and Art Nouveau Worldwide

Domènech i Montaner i les cases veïns entre mitgeres a l'Eixample de Barcelona

Maribel Rosselló-Paulina De La Torre
Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)

Resum

A partir de cinc cases de veïns entre mitgeres construïdes entre 1876 i 1902 (casa Maria Montaner a Ronda Universitat, casa Font i Torras al carrer de Sant Pere Mitjà, casa Maria Montaner al carrer Balmes, casa Farreras al carrer Mallorca i casa Lamadrid al carrer Girona) estudiem l'aportació de Domènech i Montaner en la configuració del teixit residencial de l'Eixample de Barcelona. Cinc exemples que ressegueixen el creixement de la ciutat durant aquests anys, des de la Ciutat Vella als nous espais urbans dels carrers Girona i Mallorca, passant pels límits de la nova ciutat fora muralles.

El propòsit és analitzar en un context de maduració i consolidació de la casa de veïns quina és l'aportació de Domènech. Fins a quin punt s'ajusta al model que es va conformant des de la dècada dels quaranta del segle XIX o bé fa noves aportacions i indaga camins propis en la definició de l'edifici d'habitatges de renda.

Paraules clau: cases de veïns, Eixample, paret mitgera

Abstract

Domènech i Montaner and the neighboring houses in Barcelona's Eixample

From five neighboring houses between medians built between 1876 and 1902 (Maria Montaner house in Ronda Universitat, Font i Torras house in Sant Pere més Baix street, Maria Montaner house in Balmes street, Farreras house in Mallorca street and Lamadrid house in Girona street) we study the contribution of Domènech i Montaner in shaping the residential fabric of Barcelona's Eixample. Five examples that trace the growth of the city during these years, from the Old Town to the new urban spaces of Girona and Mallorca street, passing through the limits of the new city outside the walls.

The purpose is to analyze in a context of maturation and consolidation of the house of neighbors what is the contribution of Domènech. To what extent does it conform to the model that has been taking shape since the 1840s, or does it make new contributions and explore its own paths in the definition of the rental housing building.

Key words: neighboring houses, Eixample, party wall

Introducció

Durant l'últim terç del segle XIX moltes ciutats europees passen per un procés de creixement i densificació. Centres i eixamples es van reblint d'habitatges, sobretot les zones servides i amb certa representativitat social. Són les cases de veïns o cases de renda que configuren un teixit residencial compacte i determinant. Llocs de residència de les classes mitjanes i petita burgesia que veuen com una oportunitat viure al centre amb uns habitatges confortables i d'acord a les exigències de serveis que es van popularitzant.

A París, tal i com estudia Monique Eleb, les classes mitjanes es van ubicant en blocs d'habitatges enlloc de la casa aïllada més allunyada del centre. Es van configurant barris d'habitatges de lloguer amb unes característiques diferenciades segons la capacitat econòmica.¹ Els edificis de lloguer destinats a aquestes classes benestants s'anomenen *maison de rapport* a diferència dels més modestos *immeuble à loyer*. Unes *maison de rapport* que poden variar molt en funció de la categoria del barri i de la família, des d'habitatges de 200m² per a les classes més acomodades als d'uns 70m² per a les mitjanes. Cap a finals de segle i coincidint amb les modificacions de les ordenances de 1884 i de 1902, es van configurant diferents propostes per aquests edificis de lloguer des de plantejaments tipològics molt diferenciats que cerquen bones condicions d'habitabilitat. La majoria d'aquests edificis s'organitzen entorn d'un o més patis (*cour*) en funció de si s'obren a un o més carrers per tal d'aconseguir que totes les peces dels habitatges siguin ventilades i minimitzar l'existència de patis interiors de ventilació, sent les crugies que donen a carrer les més valorades. El pati organitza l'accés i la categoria dels habitatges. Alguns dels blocs d'habitatges poden ser molt grans el que pot comportar diferents categories, els habitatges que donen a carrer sempre són els més considerats. No hi ha aquí un tipus organitzatiu fix que es repeteixi sistemàticament sinó que en funció de les condicions de la parcel·la i de la promoció, l'autor del projecte decideix una configuració o una altre. La majoria dels habitatges tenen poca profunditat, majoritàriament dues crugies el que permet que totes les estances siguin exteriors, ja sigui al carrer o a un *cour* moltes vegades ajardinat a la francesa. També són habituals en aquests habitatges la incorporació dels serveis i les comoditats pròpies de l'època. Un exemple és l'edifici construït el 1897 per l'arquitecte René Sergent a la rue de Berry,² és un edifici entre mitgeres resolt en planta en forma d'"U" entorn a un pati, de manera que totes les estances posteriors hi tenen obertura, a més, el cos principal és de poca profunditat, té dues crugies (carrer i pati) sense necessitat de patis de ventilació.

En aquest mateix període, la ciutat de Berlín viu un període de fort creixement després d'esdevenir capital del Reich (1871). A partir d'aquest moment el creixement econòmic i el procés d'industrialització suposen un increment demogràfic extraordinari i en tres dècades la ciutat triplica els habitants (de 800.000 a 2,4 milions). Un creixement que

¹ ELEB, Monique (1995). *L'invention de l'habitation moderne. Paris 1880-1914*. París: Éditions Hazan, pàgs. 290-315.

² ELEB, Monique (1995). *L'invention de l'habitation moderne...*, op.cit., pàgs. 292-293.

evidencia la manca d'habitatge donant lloc a un doble procés, per una banda l'extensió cap a la perifèria amb les *Villenkolonien* (colònies residencials) de baixa densitat i que suposen la creació d'infraestructures de transport.³ Per l'altra, es densifica notablement el centre. Entre 1881 i 1900 el 90% dels habitants de Berlín viuen en habitatges de lloguer de quatre o cinc plantes disposades al perímetre de les illes i blocs travessers interiors que van constrenyent i ofegant els patis. A més, molts interiors d'illes estan ocupats per la indústria el que empitjora les condicions d'habitabilitat. D'aquesta manera també s'estableix una jerarquia social, els edificis del perímetre que donen al carrer són els de millors condicions i dins d'aquests els pisos més baixos són els més valorats mentre que els pisos alts i els dels interiors els ocupen les rendes més baixes. A partir de 1897 unes noves ordenances i un progressiu trasllat de la indústria a la perifèria, donen lloc a les *Wohnanlagen* (urbanitzacions) dins de les illes del centre de la ciutat. Propostes que cerquen disposar els edificis al perímetre de la parcel·la de manera que els patis siguin airejats i que no hi hagi el salt de qualitat entre els edificis del carrer i els del pati. Una d'aquestes propostes és Riehmershof de 1899. Conjunt d'habitatges que s'organitzen a manera de meandre dins un interior d'illa donant accés des de diferents carrers i creant un pati ampli i tractat amb la mateixa categoria que les façanes.⁴ La disposició dels edificis a manera de greca que van adaptant-se a la forma del pati i procurant sempre l'obertura a dues façanes conformant uns habitatges de dues crugies amb llum i ventilació. Els tipus d'habitatge són molt diversos, estan marcats per l'adequació al sol disponible per poder dotar d'obertures totes les estances.

Barcelona, amb l'aprovació del pla Cerdà (1859), té una potencialitat de creixement inaudita fins aleshores però aquest és molt progressiu i limitat durant les primeres dècades. Entre 1860 i 1875 el creixement de la ciutat es concentra en els límits del que havien estat les muralles que esdevenen rondes i resseguint el passeig de Gràcia com a lloc tradicionalment valorat. També aquí hi ha diferenciació social en les zones de creixement. Mentre el passeig de Gràcia i entorn a la Ronda de Sant Pere i Eixample dret s'hi ubiquen les famílies benestants a la banda de Sant Antoni l'arquitectura residencial és molt més modesta i popular. A partir dels setanta fins a mitjans dels vuitanta s'activa el creixement de la ciutat però manté els llocs de referència i les jerarquies, ara es va estenent cap al que llavors constitueixen els límits municipals. El creixement econòmic activa la construcció residencial dels anys noranta i s'inicia un procés de densificació a les zones més valorades semblant al que viuen ciutats com París o Berlín. La més gran permissivitat constructiva de les ordenances municipals de 1891 esperona una forta activitat constructiva que rebleix la zona central de l'Eixample i, fins i tot, es dona un procés de densificació i/o substitució d'edificis construïts dues dècades abans. A més, a partir de 1897 quan s'aprova l'agregació dels pobles del pla al municipi de Barcelona (Sants, Les Corts, Gràcia, Sant Andreu i Sant Martí) els límits de la ciutat creixen notablement i amb aquests l'extensió de l'Eixample més enllà del que

³ SPAGNOLI, Lorenzo (1993). *Berlino: XIX e XX secolo*. Bologna: Zanichelli Editori, pàgs. 27-36

⁴ KLEIHUES, Josef Paul (1977). "Manzana 270 en Berlín: un ejemplo de construcción en la tradición de las manzanas regulares berlineses". 2C: construcción de la ciudad, núm. 9, pàgs. 10-19.

fins llavors havia estat el municipi de Barcelona. Els edificis d'habitatges ocupen de manera continuada aquest nou espai urbà, però, a diferència de París o Berlín, aquí s'estableixen unes pautes arquitectòniques i constructives que esdevenen comunes i compartides.

La casa de veïns a Barcelona

Des d'inicis del segle XIX s'està definint la casa de renda o casa de veïns. Una casa que es planteja a partir de la urbanització habitual, parcel·les entre mitgeres que ressegueixen el carrer i tanquen les illes. Són edificis amb dues façanes, una a carrer i una altra al pati posterior, que en la ciutat històrica podria ser només una androna (un metro de separació respecte del límit de la parcel·la). Una característica pròpia del teixit residencial de Barcelona és que són edificis que es desenvolupen en profunditat i que requereixen la configuració de diversos patis de ventilació. Entre 1840 i 1860 es fan nombrosos assajos de plantes no sempre reeixits. Unes proves que trobem tant a les últimes operacions d'habitatge a Ciutat Vella com a les primeres de l'Eixample i que a poc a poc van configurant uns tipus arquitectònics compartits.⁵ Cap al 1870 està perfectament definit el tipus d'edificis d'habitatges de veïns que perdura fins el primer terç del segle XX. Com s'ha dit, a diferència del que passa a París o a Berlín, aquí es fixa una organització de l'edifici i de la planta dels habitatges que es va repetint de manera sistemàtica amb poques variacions, sigui qui sigui l'autor del projecte.

A través de l'operació de creació d'habitatges al que era el convent del Carme que es va enderrocar i urbanitzar (avui carrers Doctor Dou i Pintor Fortuny) a partir de 1872,⁶ podem apreciar la maduresa i estabilitat del tipus proposat, compartit pels diferents professionals, majoritàriament mestres d'obres, que hi varen intervenir. El diferents edificis d'habitatges que s'hi construeixen parteixen d'un plantejament organitzatiu quasi idèntic. Es tracta d'edificis entre mitgeres, desenvolupats en profunditat, normalment quatre o cinc crugies paral·leles a la façana, excepte les del nucli central en la que escala i pati donen rigidesa a l'estructura. L'organització de les plantes més habitual és la de dos habitatges per replà a banda i banda de l'eix central i que s'obren a ambdues façanes. Una disposició que requereix almenys un pati per banda a les mitgeres per assegurar la ventilació de les peces interiors. Pel que fa a les façanes, les ordenances vigents són les de 1856 i en delimiten clarament les seves característiques pel que fa a l'alçada, la limitació dels cossos volats, la barana o balustrada del coronament i l'acabat de les façanes a manera d'estuc llis o d'imitació a especejat de pedra, entre d'altres. Unes pautes que homogeneïtzen els edificis residencials dels anys setanta i vuitanta fins a les noves ordenances de 1891. (fig.1)

⁵ HEREU, Pere; OLIVERAS, Jordi; PARICIO, Antoni; RODRÍGUEZ, Carmen; ROSSELLÓ, Maribel (2013). *El teixit residencial en la formació de la metròpolis moderna : el cas de Barcelona (1840-1936). Vol. 1, Les operacions de creació d'habitatge dins Ciutat Vella (1840-1880)*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya. Iniciativa Digital Politècnica, pàgs. 19-82 i 127-148

⁶ Antoni Rovira i Trias, 1872. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona

Una estabilitat tipològica i també constructiva que queda perfectament recollida en el Plec de Condicions de la casa Almirall de l'arquitecte Elies Rogent. Un edifici d'habitatges de planta baixa i quatre plantes pis, amb dos habitatges per replà, aixecat entre 1870 i 1871 al carrer Pelai número 36 de Barcelona. L'expedient que es guarda a l'Arxiu Històric del COAC conté un gran nombre de documents del projecte i de l'obra (plànols, plecs de condicions, factures, plantilles, etc.) on s'especifiquen molt detalladament tots els processos.⁷ Entre aquest material hi ha un document especialment rellevant per al coneixement de la construcció de l'època i que ens permet afirmar que es planteja des d'una sistematització conscient, ens referim al Plec de Condicions de l'obra.

En aquest document, partida a partida, es van definint cada una de les tasques del procés constructiu de l'edifici. Una descripció detallada que ens permet resseguir la construcció de l'edifici des del moviment de terres fins als detalls més concrets dels acabats o instal·lacions. Un document sistematitzat, dirigit al constructor, en aquest cas Francisco Gallar (o Gallart). És un document estrictament pautat, com altres que hem pogut consultar del propi Rogent. Està estructurat pels capítols d'obra: ram de paleta; treball de pedra; obres de marbre; conduccions d'aigües potables i gas; vidres; fusteria; treballs addicionals; serralleria, bronzes i altres accessoris; servei de campanetes; columnes i jàsseres de fosa; pintura i empaperat; i, finalment, hi ha unes partides que recullen les obligacions, responsabilitat i part econòmica del contracte. En cada una de les partides es defineixen les condicions que han de complir les diferents fases de l'obra. Val a dir que segueix un criteri de capítols d'obra i de contractes i és un document de treball entre professionals pel que es donen algunes coses per sabudes, circumstàncies que en algun moment fan difícil la seva comprensió continuada. La casa Almirall és un exemple d'edifici d'habitatges sistematitzat i tipificat, no només del punt de vista del programa i de l'organització dels espais, sinó també des del punt de vista del procés constructiu. La construcció d'aquests edificis es fa a partir de parets de càrrega maó i sostres de bigues de fusta (a partir dels setanta també de ferro) i revoltos de maó de pla, a més d'escala també de volta i de terrat pla. Unes característiques constructives que tenen el seu origen en les transformacions del segle XVIII i van madurant i consolidant-se al llarg del XIX.⁸ Una cultura arquitectònica residencial que a partir dels anys setanta estava perfectament fixada i ens serveix de referent a l'hora de posar en paral·lel l'obra de Domènech.

Les cases veïns/de renda de Domènech i Montaner

Lluís Domènech i Montaner (1849-1923), obté el títol d'arquitecte a finals de 1873 i algunes de les seves primeres cases de renda les realitza poc temps després, com és la

⁷ Arxiu Històric COAC. Fons Elies Rogent. Expedient c276/174

⁸ ROSELL, Jaume (1996). *La Construcció en l'arquitectura de Barcelona a finals dels segle XVIII*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya. Departament de Composició Arquitectònica. Tesi doctoral, director: Pere Hereu

que fa per Maria Montaner al 1876. Uns encàrrecs que es van succeir, sobretot, fins als voltants del canvi de segle quan ja és un arquitecte, historiador i polític molt reconegut i li arriben els encàrrecs més celebrats i notoris. Per això, ens centrem en el període que va entre la seva titulació i el canvi de segle ja que és quan a partir de diverses obres podem resseguir com planteja les seves cases de veïns entre mitgeres més convencionals en unes dècades de fort creixement de l'Eixample i de consolidació i maduresa del model.

Estudiem fins a quin punt els edificis d'habitatges de Domènech s'ajusten al tipus que s'havia anat fixant des dels anys quaranta i ho fem a través de cinc edificis construïts entre 1876 i 1902. Es tracta de la casa Maria Montaner a Ronda Universitat, 6 (1876), la casa Font i Torras al carrer Sant Pere Mitjà, 4 (1881), la casa Maria Montaner al carrer Balmes, 93 (1891), la casa Farreras al carrer Mallorca, 284 (1899) i la casa Lamadrid al carrer Girona, 113 (1902). Ens interessa abordar la tasca de Domènech, justament en aquest nivell més comú per veure quins recursos emprà en obres de segon ordre però fonamentals per entendre l'arquitectura residencial de la Barcelona contemporània.

Als límits de les ordenances vigents

Des del punt de vista organitzatiu, la casa de veïns que li encarregà la seva mare, Maria Montaner, l'any 1876, respon de ple al patró que s'ha anat definint durant les dècades anteriors i només hi trobem algun canvi molt puntual. Resol l'estructura de l'edifici entre mitgeres a partir de cinc crugies paral·leles a les façanes i amb l'escala i el pati central com elements estructuradors. La poca profunditat de la parcel·la que es troba en una illa irregular que s'encaixa entre el carrer Pelai i la Ronda Universitat, facilita l'organització de les crugies interiors. La planta baixa està organitzada amb dos locals comercials a banda i banda del vestíbul central. Els locals són estrictament comercials, en aquells moments a Ciutat Vella encara n'hi havia de botiga i habitatge. Les columnes de fosa permeten substituir les parets de càrrega centrals creant un espai diàfan encara que amb forta presència de les parets estructuradores. El vestíbul està disposat en l'eix de la planta i sembla que podia tenir un accés al pati central i l'androna posterior. Les plantes pis segueixen la disposició de dos habitatges per replà oberts a davant i darrera. Els espais més valorats (saló i dormitori principal) s'obren a la façana de carrer en una clara organització jeràrquica. A la del darrere, s'ubiquen un altre dormitori i el menjador en el lloc prominent i obert a l'espai de galeria. A les crugies d'entremig, entre el vestíbul i la façana, es situen les altres estances de caràcter més social -despatx i avant-sala- i, a les del mig, serveis, rebost i cuina.

Si a nivell de planta la proposta no es separa gaire del tipus establert, a la façana si que podem identificar alguns elements, ja siguin de caràcter compositiu, de llenguatge o de revestiment, que anuncien una manera de fer diferenciada. Malgrat manté estrictament les pautes fixades per les ordenances de 1856, diferencia molt clarament l'últim pis de la resta a manera d'àtic amb un plantejament compositiu i de llenguatge clarament divers. Un llenguatge que tant en mènsules, relleus i baranes, s'apropa al que s'apunta des de l'entorn de Joan Martorell i Montells (1833-1906). Formes d'inspiració floral molt delineades amb motius zoomòrfics i heràldics, també properes a les propostes

decoratives de Francesc Vidal i Jevellí (1848-1914) als Tallers Vidal que és un indret atent a les noves formes. També va incorporar tècniques de revestiment més enllà de l'especejat imitació a pedra com és l'esgrafià amb motius florals del pis superior. Uns recursos que trasllada al vestíbul, tot i que actualment està molt transformat i quasi no es pot apreciar, transita cap a una nova ordenació tripartita pròpia de les propostes que s'articulen als anys vuitanta i que anuncien el paper del revestiment de finals de segle.

Unes “modernitats” que no s'albiren a l'edifici que fa cinc anys més tard per al seu oncle Ramon Font i Torras al carrer Sant Pere Mitjà, 4. En aquest cas, la justesa de la planta (entorn a 200m² en front dels 320m² de la de Maria Montaner) i el programa de l'edifici, condicionen el resultat i evidencien que la capacitat d'aportar idees noves i canvis només era possible en determinats encàrrecs. A la casa Font trobem solucions molt limitades i molt properes a les propostes acadèmiques comuns a la majoria dels edificis dels seixanta i setanta. El desenvolupament de la planta està condicionat a una parcel·la reduïda d'una illa del centre històric molt compacte i s'encabeix el programa d'una manera un poc forçada. Per una banda, no hi ha cap més pati que el central vinculat a l'escala el que comporta, en els habitatges, l'existència d'estances sense ventilació. Les estances més valorades són el saló i les sales amb alcoves, tant a la crugia del davant com a la del darrera, el menjador s'ubica a una crugia central i s'obre al pati, una organització clarament més arcaica. Els serveis es limiten a excusats encaixats entre l'escala i un cos volat a manera de fornícula. Tampoc es donen propostes diferenciades a la façana i al vestíbul que es limiten estrictament al pautat per les ordenances i, en el cas del vestíbul, la solució dels paraments està més a prop del que feien els arquitectes i mestres d'obres dels seixanta i setanta del que hem vist apuntar a la Ronda Universitat. Només l'ús de columnes de ferro fos a les obertures de la planta baixa de la façana indiquen alguna novetat.

Cap a una proposta pròpia

És a l'altra casa que fa per Maria Montaner al carrer Balmes l'any 1891 quan trobem de nou elements que evidencien una certa personalitat arquitectònica en un context de canvi d'ordenances que permeten traspasar limitacions que s'havien donat fins llavors (fig. 2). Es tracta d'una parcel·la estreta (9m) i amb força fondària (35m), la planta baixa de l'edifici ocupa tota la profunditat i les plantes pisos s'endinsen 26,5m, són estretes i fondes (set crugies) el que complica l'organització de la planta. La novetat de Domènech és la manera de resoldre la planta i l'organització dels patis. La proposta d'un sol pis a cada una de les plantes li permet ubicar l'escala a un lateral i avançar-la cap a la façana, a la segona crugia. Disposa dos parells de patis a la tercera i a la cinquena que permeten la correcta ventilació a totes les estances centrals. El vincle estructurador de pati i escala aquí ja no és determinant. L'àmbit més valorat de la casa es situa des de la porta d'accés cap a la façana principal mantenint l'organització jeràrquica. A les crugies centrals s'hi ubiquen els serveis i la cuina i a les dues posteriors el menjador (a la façana) i dos dormitoris. Dels revestiments interiors en coneixem alguns a través de l'estudi de Rossend Casanova que també documenta totes

les vicissituds de la construcció.⁹ La planta baixa que ocupa tota la parcel·la és completament diàfana i amb claraboies al sostre a les dues crugies que sobrepassen les plantes pis.

El canvi d'ordenances incideix especialment en l'alçada de l'edifici (planta baixa més cinc plantes pis) i el coronament que ara no s'ha d'ajustar a la barana de ferro o d'obra. En conseqüència, la façana es pot resoldre singularment i transcendir les solucions tan reglades que s'havien donat fins aleshores. En aquesta casa trobem des del punt de vista compositiu, de llenguatge i de tècniques, solucions que albiren una forta personalitat arquitectònica en un moment de canvis i dins de les limitacions de l'encàrrec.

Es tracta diferenciadament la planta baixa i la principal a manera de basament, la segona i la tercera conformen el cos central i la quarta i cinquena estan disposades com a cos superior i coronament. El llenguatge arquitectònic i els elements iconogràfics incorporen elements historicistes d'inspiració medieval, heràldica, arcs apuntats i figures simbòliques, entre d'altres, que apunten cap a elements que Domènech acabava d'experimentar al Cafè-Restaurant de l'Exposició Universal del 1888 i a l'editorial Montaner Simó. Els revestiments, excepte el de la planta baixa, són a base d'estucs de calç amb elements pintats i altres esgrafiats que anuncien l'aproximació a les teories semperianes de l'origen tèxtil revestiment. Gottfried Semper (1803-1879) desenvolupa aquesta teoria en el llibre *Els quatre elements de l'arquitectura*¹⁰ de 1851 i té una gran transcendència en l'obra d'alguns arquitectes europeus que al cavall dels dos segles indaguen propostes arquitectòniques noves. Un exemple molt rellevant en aquest sentit és Majolikahaus (1897-1898) d'Otto Wagner a Viena.¹¹ Un plantejament que Domènech va assumir plenament a la casa Lamadrid (1902). El revestiment continuu d'estuc llis amb franges esgrafiades a manera de tapís que cobreix tot el parament de la façana, sense cap voluntat tectònica, acosta aquesta casa als plantejaments semperians. Una intenció que reforcen les peces ceràmiques com si fossin cabotes de claus de tapisseria (fig.3). Un plantejament que també fa a la casa Farreras (1899) al carrer Mallorca número 284, però aquí a partir del revestiment petri també entès des del referent tèxtil.¹²

En canvi, a la casa Lamadrid, les exigències de programa de dos habitatges per replà, limita la capacitat innovadora de Domènech i ha d'optar per una solució habitual però usada normalment en edificis d'habitatges més grans. Aquest és un edifici estret, 8,5m d'amplada i 27,8m de fons, el que requeria crear patis interiors per poder ventilar les

⁹ CASANOVA, Rossend (2000). "La casa María Montaner de Lluís Domènech i Montaner" a *Arquitectura y modernismo: del historicismo a la modernidad*. Granada: Universidad de Granada. Departamento de Historia del Arte, pàgs. 433-439. Estudi presentat també al Congrés Domènech i Montaner. Barcelona, 29 d'abril de 2023.

¹⁰ SEMPER, Gottfried (1851). *Els quatre elements de l'arquitectura*, 1851. Edició consultada: SEMPER, Gottfried (1989) *The four elements of architecture and other writing*. Cambridge: Mallgrave, Harry Francis; Herrmann, Wolfgang.

¹¹ FANELLI, Giovanni; GARGIANI, Roberto (1994). *Il Principio del rivestimento : prolegomena a una storia dell'architettura contemporanea*. Roma: Laterza

¹² ROSSELLÓ, Maribel (2005). *L'interior en l'arquitectura del segle XIX*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, pàgs. 351-366

estances. Domènech opta per estructurar la planta a partir del pati i l'escala a l'eix de la planta. Però aquí, el pati està per davant, a la manera de resoldre els edificis d'habitatges més rellevants que tenien com a referent el palau urbà d'origen medieval.¹³ Tot i que en aquest cas les dimensions de l'edifici són limitades, sembla que Domènech fa aquesta tria per conferir més lluminositat al vestíbul. A més, la profunditat de l'edifici exigeix la construcció d'un altre pati per ventilar serveis i cuines que també ubica en l'eix central.

Una solució que desenvolupa plenament a la cinquena casa analitzada, la casa Farreras. Un edifici el doble d'ampla (17,5m) i pràcticament de la mateixa fondària (28m), el que li va permet una organització en planta molt més generosa i equilibrada. El pati i l'escala estructuren l'organització de la planta des de l'eix central i esdevenen elements de valoració a planta baixa. L'eix conformat pel vestíbul, pati, escala i accés al jardí posterior constitueixen un element diferenciador (fig. 4). Un recurs que no és nou, des dels anys setanta era molt habitual en les zones més valorades de l'Eixample però si que podem atribuir al mestratge de Domènech la qualitat de les solucions formals i la subtileza dels recursos ornamentals, del cromatisme, dels motius florals, dels vitralls, etc. A nivell de planta pis, l'amplada de l'edifici i els dos patis ubicats a les mitgeres permeten el desenvolupament endreçat dels dos habitatges per replà amb unes estances a les crugies centrals ben ventilades i lluminoses.

A tall de conclusions

Les cases estudiades no tenen ni per programa, ni per promoció cap pretensió més enllà de fer una bona arquitectura residencial. Són obres que es realitzen durant la primera mitat de la vida professional de Domènech abans dels grans encàrrecs que caracteritzaran la seva obra d'inicis del segle XX. Són edificis que s'encaixen a la nova ciutat que s'estava conformant i estan determinats, per una banda, per la disposició del Pla Cerdà i, per l'altre, per la proposta morfològica i tipològica que defineix la casa de renda a Barcelona (extensible a altres ciutats catalanes que creixen i es densifiquen durant el XIX). A diferència de ciutats com Berlín o París en les que la variabilitat tipològica permet solucions edilícies i habitacionals diverses, a Barcelona la casa de veïns entre mitgeres entre els anys setanta i inicis del segle XX respon a un mateix esquema i les variabilitats són limitades i de matís. El model d'ocupació de les illes de l'Eixample que s'imposa, disposant dels edificis en el perímetre i amb el pati central d'illa, ratifica un model d'edifici molt permanent. Si a més, hi afegim un model constructiu comú a base de parets de càrrega de maó paral·leles a la façana encara es restringeixen més les possibilitats d'innovacions.

Per altra banda, les obres que hem estudiat, per la seva pròpia idiosincràsia, s'ubiquen en els límits del centre de la ciutat, és a dir, són edificis que fan teixit urbà però des de la

¹³ HEREU, Pere; OLIVERAS, Jordi; PARICIO, Antoni; RODRÍGUEZ, Carmen; ROSSELLÓ, Maribel (2014). *El Teixit residencial en la formació de la metròpolis moderna : el cas de Barcelona (1840-1936). Vol. 2, Les operacions de creació d'habitatge dins l'Eixample (1860-1936)*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya. Iniciativa Digital Politècnica, pàgs. 44-73

limitació de l'encàrrec i de les expectatives dels promotors. Estan lluny d'altres exemples posteriors i centrals a la ciutat com la casa Lleó Morera o la casa Fuster al Passeig de Gràcia en els que utilitza recursos arquitectònics, com torres i tribunes amb una clara voluntat urbana. Tot i així, Domènech sap manejar altres recursos arquitectònics i constructius més modestos per transcendir les formes més convencionals i fer propostes pròpies.

Les dues cases que fa amb les ordenances de 1856 són força diferents, una s'encaixa plenament a la pauta i no va més enllà, a l'altra, la de Ronda Universitat, transita fins als límits que li confereix la cotilla normativa. A partir de les ordenances de 1891, la possibilitat de fer edificis més alts, amb coronaments i cossos volats i tribunes, permet a Domènech experimentar i jugar amb recursos que a poc a poc anirà fent comuns en les seves obres. Aquí trobem les solucions modestes dels ornaments florals, del repertori de materials i de la gramàtica formal que va configurant. En aquest sentit, l'evolució que fa a través de les diferents façanes cap a la desvinculació del revestiment i l'estructura, és fonamental per a la comprensió del Domènech més agosarat que desvetllen obres com el Palau de la Música o l'Hospital de Sant Pau. La voluntat d'evidenciar la idea de l'origen tèxtil del revestiment es palesa en tres de les façanes de llavors.

Pel que fa l'organització de les plantes, només en l'edifici del carrer Balmes es pot parlar d'una solució pròpia. En els altres quatre casos fa una bona proposta dels models que s'han anat articulant en el conjunt de l'arquitectura residencial. S'evidencia més gran la dificultat de canviar plantejaments tipològics que solucions de llenguatge molt més fàcilment adaptables als gustos i les tendències.

Curriculum Vitae

Latest posts: (2022) "La casa mediterránea: la arquitectura del turismo y la apropiación de los referentes tradicionales en Cataluña y Baleares", *Locvs Amoenvs*. (2020) "La eclosión de los campings en la España franquista: el caso de la "Playa de Barcelona"", *Biblio3W*. (2019) "La casa Almirall: la sistematització constructiva de l'arquitectura d'habitatges al segle XIX", *Elias Rogent i Barcelona* (2018) "La casa i la ciutat en Josep Puig i Cadafalch. De la casa Amatller (1898-1900) a la casa Casarramona (1921-1924)". *Locvs amoenvs*. (2018) "The kitchen in urban dwellings in Barcelona, 1920–1950: out of step with modern architecture". *Frontiers of architectural research*. With OYÓN, J.L.; GUÀRDIA, M.; ROSSELLÓ, M.; FALAGÁN, D.H.(2022) "Workingclass suburban housing, homeownership and urban social movements during Francoism in Barcelona" *Planning perspectives* (2021) *La revolució de l'habitatge a les perifèries obreres i populars. Nou barris 1939-1980, Muhba, Ajuntament de Barcelona* (2021) "La revolución residencial de la perifèria obrera en Barcelona" *Scripta Nova*